मणिपर्वतः, पुं, (मणीनां पर्वतः।) गिरिविशेषः। यथा,—

"ततोऽथयाद्गिरिश्रेष्ठमभितो मणिपर्वतम्।
तत्र पुत्रा वसुर्वाता शमवंक्षामाद्याः प्रभाः॥
मणीनां हेमवर्णानामभिभूय दिवाकरम्।
तत्र वैडूर्यवर्णानि दण्डमे मधुसूदन॥
सतोरमपताकानि द्वाराणि शिखराणि च।
विद्युत्पुखितमेघाभः प्रवर्ती मणिपर्वतः॥
हेमचित्रवितानेन प्रावादेकमपोभितः।
तत्र तां हेमवर्णाभा दण्डमे मधुसूदन॥
गन्धर्वाप्सरसञ्चानां प्रिया द्युतिरस्तथा।
दण्डमे पृथुलश्रोणी संरक्षा गिरिचन्दरे॥
नरकेण समानीता रक्षमाणा: समन्ततः॥"

इति महाभारते हरिवंशे नरकवधाध्यायः॥

मणिपूरं, क्ली, षट्चक्रान्तर्गतनाभिमण्डलाख्यचक्रम्। यथा,—

"तद्दूर्द्धं नाभिदेशे तु मणिपूरं महाप्रभम्।
मेघाभं विद्युदाभञ्च बहुतेजोमयं ततः।
मणिवद्भिन्न तत् पद्मं मणिपूरं तथोच्यते॥
पद्मभिन्न दलैर्युक्तं डादिफान्तान्यचरान्वितम्।
शिवेनाधिष्ठितं पद्मं विश्वालोकनकारणम्॥"

इति तन्त्रम्।

तत्तु साधिष्ठानपद्मषोडशैदेषि तिष्ठति। यथा,—

"एतत्पद्मषोडशैदेषि महापद्मं सदुत्तमम्।
दशपर्णं नीलवर्णं सजलं घोररूपकम्।
डादिफान्तैः चचमन्येव पञ्चभ्यान्तिपद्मोभनम्।
तत्रुषो बीजकोषे निवसति सततं पद्मिवौर्णं सुसिद्धं
वाह्नौ तत्रैपुराणां नवतपनिभं स्वस्तिकं तन्निभागे।
स्वर्णकाञ्चनिभं देवि! सकलैदेवपूजितम्।
साकारं पद्मिवीणञ्च सदेव मेघवाहनम्।
कदाचर्य हि तत्रैव मद्यमोक्षस्य नाशनम्।
भद्रकाली महापद्मा वामभागे सुशोभिता॥"

इति निर्व्याणतन्त्रे ६ पटलः।

तत्र देवतैर्थं यथा, यदयामले।

मणिपूरे देवतीर्थं पृथकुर्वं घरोदरम्।
तत्र श्रीकामनातीर्थं खातिर्यो सुक्तिभिष्यते॥"

(मणीनां पूरोऽत्र। खनामक्षातदंद्रुष्य।(यथा, महाभारते १। २१८। २३।

"चिताङ्गदो पुत्रश्चेष्टं मणिपूरपुरं ययौ॥")

मणिबन्धः, पुं, (मणिर्बध्यते यत्र। अधिकरणे घञ्।) प्रकोष्ठपाणयोः सन्धिस्थानम्। इत्यमरटीकायां भरतः। कक्षा इति भाषा। स च करस्याविभागः। (यथा, अभिज्ञानशकुन्तले ३ अङ्के:

"मणिबन्धाङ्गुलिसमिदं संक्रान्तोष्णोरपरिमलं तस्याः।")

तत्पर्यायः। मणिः २। इति हेमचन्द्रः। करसन्धिः ३ करपन्थिकः ४। इति शब्दरत्नावली। तस्य शुभाशुभलक्षणं यथा,—

"मणिबन्धेभिंशुद्धेच सुस्निग्धसमनिम्नि:।
वृत्ता क्षीणे: करन्ध्रेदे: सप्तव्रेर्धनवन्तिता:॥"

इति गारुडे ६५ अध्यायः।

मणिभद्रः, पुं, (मणिर्भद्रः, यद्वा मणिभिर्भद्रमस्य। मणिसुक्तादिभणाधिवाद्दस्य तथात्वम्।) जिनानां पूर्व्वयक्षविशेषः। तत्पर्य्यायः। जम्बल: २ पूर्व्वयक्षः ३ चलेन्द्रः ४। इति चिकाण्डशेषः। (प्रधानयक्षभेदः। यथा, महाभारते। ३। ६४। १२०।

"अते लां माहर्षी मर्शो न पप्रामि महाबने।
तथा नो यक्षराजस्य मणिभद्रः प्रचोदतु॥"

यथा च कथासरित्सागरे। १३। १६५।

"व्यसर्द्धेषे पुरस्तात्तमणिभद्र इति स्मृतः।
पूर्व्वे: शतपतिश्चेत्ति महाबाद्यः प्रभावितः॥")

मणिभूमिः, स्त्री, (मणीनां भूमिः आकरः। मणिमयी भूमिरिति वा।) रत्नखनिः। तत्पर्य्यायः। कुट्टिमम् २। इति शब्दरत्नावली।

मणिमखः, पुं, (मणिमयः मखः।) रत्नमययज्ञम्। यथा, रुद्रयामले कामाख्ये।

"मध्ये सुधाब्धिमणिमण्डपरत्नवेदी-
सिंहासनोपरिगतां परिपीतवर्णाम्।
भीतास्त्रराभरणमाल्यविभूषिताङ्गीं
देवीं नमामि भृतसुन्दरवैरिक्षाम्॥"

मणिमयं, क्ली, (मणिरिव मथ्यते इति मथि+मन्य+कर्म्मणि घञ्।) वैमयलवणम्। इति राजनिर्घण्टः। (मणयः मथ्यन्ते उपलान् विदार्य्य गृह्यन्ते अत्रासारेति। मन्थ+अधिकरणदो घञ्।) पर्व्वतविशेषः। इति मणिमन्थप्रकटीकायां भरतः॥ (यथा, महाभारते। १३। १८। ३३।

"मणिमन्थाथ शैलेषे वै पुरा सम्पतिषो मया॥")

मणिमान्, [त्] पुं, (मणिर्विद्यतेऽस्य। मणभूयितः। (यथा, भागवते। ३। १५। ४।

"विद्युत्पिपाण्डकच्छ्यकच्छ्यमकचार्द्ध-
मण्डलाणेन्द्रसप्तर्षं मणिमतुकिरीटम्॥")

मणिरत्नोत्तं मतुप्रत्ययेन निपातः। ४ पुं, नागविशेषः। यथा, महाभारते। २। ८।

"मणिमान् कुक्कुराद्यश्च कर्कोटकधनञ्जयौ॥"

राघवमेदः। स च सुवेरस्य सखा। यथा, महाभारते। ३। १३०। ५७।

"सखा वैश्रवणस्याधीनणिमाद्यामराचरः॥"

पश्चिमखण्डेप्रमेदः। यथा, ब्रह्मवर्त्तपुराणम्। १४। २०।

"अपरस्यां मणिमान् मेघयान् वसौघः सुरापेणोऽक्षमिरिः॥"

स्त्री, पुरमेदः। यथा, महाभारते। ३।८६।

"रुक्मेणी नाम देवेयं आचीतु कौरवनन्दन!।
मणिमत्यां पुरि पुरा वातापिस्तस्य चात्मजः॥")

मणिमाला, स्त्री, (मणिभिर्निर्मिता माला प्राकृतपार्थिवादिवत् समासः।) हारः। इत्यमरः विशेषः। इति मेदिनी। ले, १६०। (मणिभिर्निर्मिता माला यस्याः।) सम्पीः। इति शब्दरत्नावली। दीप्तिः। इतिप्रत्यक्षमाला। (छन्दोमेदः। यथा, छन्दोमञ्जर्य्यामुः।

"औ यौ मणिमाला छिन्ना गुरुवर्द्धः॥" अधिकन्तु छन्दःशब्दे द्रष्टव्यम्।)

मणिरागं, क्ली, (मणीरिव रागो वर्णोऽस्यास्याः।) हिङ्गुलम्। इति राजनिर्घण्टः। (मणेः रागः।) मणेर्वर्णे पुं। (सुगादयोऽस्य हिङ्गुलशब्दे विधेयाः।)

मणिवरः, पुं, नागविशेषः। मणिशब्दादस्यार्थे यप्रत्ययेन निष्पन्नः। इति विश्वलताकौसदी।

मणिवीरः, पुं, (मणिरिव दर्शनीयो वीरो यस्य।) दाडिमवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः।

मणिसरः, पुं, (मणिभिः स्थितो गम्यते यत्यते इतिभावः। सृ+कर्म्मणि अप्।) सुक्ताहारः। यथा, गीतगोविन्दे ७ सर्गः।

"चटपति सघने कुचग्रगगनं व्यमसदचि-
रूचिते।
मणिसरमसमं तारकपटलं नखदग्रग्रशि-
भूषिते॥"

मणी, स्त्री, (मणि+ङीदिति पक्षे ङीष्।) मणिः। इति भरतद्विरूपकोषः।

मणीचकं, क्ली, (मणीनू चकते प्रतिष्ठन्ति दीप्त्या इति। चक+अच्।) चन्द्रवर्ल्लरूपम्। तत्पर्य्यायः। इन्द्रकान्तः २। इति त्रिकाण्डशेषः। (प्राकदीपस्य वर्ण्यविशेषः। यथा, मात्स्ये। १२१। २३।

"ग्रामस्यमेतवर्षं तु मणीचकमिति स्मृतम्॥")

मणीचकः, पुं, (मणीं+चक्+अच्।) मनुष्यरङ्गपक्षी। यथा,—

"भास्याग्रो मल्लरङ्गः स्याच्छलमदृग्रमेचीचकः।"

इति धारावली।

मणीव, त्र, मणितुल्यम्। मणिशब्देन सह यप्रत्ययः मकोलतुपुरुषसमासः। प्रथमाद्विवचनान्तमणिशब्दात् इवार्थयप्रत्ययेन वाशब्देनाप्येवं रूपम् यथा,—

"मणीवोद्भूखिते तु इवार्थे यप्रत्ययो वाशब्दो
वा बोध्यः॥"

इति सिद्धान्तकौसुदी।

मणीषकं, क्ली, (मणीष+संज्ञायां कन्।) पूयम्। इति हेमचन्द्रः।

मणेष्पी, स्त्री, (मणेष्मुच्चादं पाति रक्षतीति मणेष्+पा+कः। जातौ संज्ञायां वा ङीष्।) तुम्बीपोदकी। इति राजनिर्घण्टः।

मण्डः, पुं, (मण्डते इति मंडि+अच्।) वटकवृक्षेप्रमेदः। मार्क्षा इति हिन्दी भाषा। यथा,—

"समिता मर्द्दयेदाप्येकेशमाप च सन्नयेत्।
अस्यास्तु वटकं छत्वा पक्षेत् सर्पिषि नौरसम्॥
रसाद्यवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते।
मण्डयिला पिताप्यके तस्तस्य समुद्धरेत्।
अयं प्रकारः संसिद्धो मण्ड इत्यभिधीयते॥"

अस्य गुणाः।

"मण्डस्तु दंशकी ढ्यो वल्यः सुमधुरो गुरुः।
पित्तानिलहरो रूक्षो दीप्त्याग्नेर्ग सुपूजितः॥"